

„A KÖZMŰVELŐDÉS ÜGYE IRÁNT ELKÖTELEZETT BÁRÓ” – EÖTVÖS LORÁND
SZEREPE A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZÉS
19. SZÁZAD VÉGI REFORMJAIBAN ÉS HAGYATÉKÁNAK SORSA
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

“THE BARON COMMITTED TO THE CAUSE OF THE EDUCATION
OF THE PUBLIC”
THE ROLE OF LORÁND EÖTVÖS IN THE REFORMS OF SECONDARY TEACHER
TRAINING AT THE END OF THE 19TH CENTURY
AND THE FATE OF HIS LEGACY IN THE INTERWAR PERIOD

Garai Imre

PhD, habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Intézet, Budapest
garai.imre@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a 175 éve született Eötvös Loránd tanárképzésben játszott szerepét és az általa 1899-ben létrehozott tanárképzési intézményrendszer sorsát vizsgálja a két világháború között. Az Eötvös által megalkotott intézményrendszer alkotóelemeit tekintve megegyezik az 1927 utáni tanárképzés intézményeivel, de működési alapelveik alapjaiban térnek el a dualista éra intézményrendszerétől. A kutatási kérdések megválaszolására egy deduktív, idiografikus jellegű kutatás keretein belül kerül sor, az elsődleges (levéltári) és a másodlagos (szakirodalmi) forrásokat a levéltári és a szakirodalmi dokumentumok elemzésének módszereivel vizsgálva. Az eredmények interpretációjában a professzióelméletek kritikai megközelítéséhez kapcsolódó fogalmi keretrendszer került alkalmazásra. Eötvös Loránd 1899-es tanárképzési reformjainak alapelve az intézményi autonómián nyugodott, kijelölve az addigra kialakult intézmények helyét a tanári teoretikus felkészülésben, valamint a professzionalitás és a professzionalizmus formálásában. A tudós tanárság koncepciójának megalkotása a hatásköri vitákat részben egy francia mintára alapított internátus segítségével juttatta nyugvópontra. A két világháború közötti időszak oktatáspolitikájának legfőbb törekvése a professzionalitás és a professzionalizmus egységes és valamennyi tanárjelöltre való kiterjedésében ragadható meg. A standardizáció ugyanakkor lehetőséget adott a tanárjelöltek mellett a tanárképzés intézményeinek szorosabb állami kontroll alá vonására, ami a tanárképzés neohumanista alapokon nyugvó eszméi alapjait felbontotta, és így a tanárképzés egészét deprofesszionalizációs pályára helyezte.

ABSTRACT

The study examines the role of Loránd Eötvös, who was born 175 years ago, in secondary teacher training and the fate of the teacher training system he established in 1899 between the two world wars. The institutional system created by Eötvös is identical in its components to those of teacher training after 1927, but its operating principles are fundamentally different from those of the dualist era of the Austro-Hungarian Monarchy. The research questions will be addressed within the framework of a deductive, idiographic research approach, in which sources will be examined using document analysis and academic literature review as the main methods. A conceptual framework related to critical approaches to professionalization theories is used to interpret the findings. The basic principle of Eötvös's teacher training reforms of 1899 was based on institutional autonomy, which determined the place of the established institutions in the theoretical preparation of teachers and in the formation of professionalism and professionalism. By introducing the concept of the "scholar-teacher" and establishing a boarding school for teacher training based on the French model, Eötvös mitigated the disputes over competence between professional institutions and created a stable situation in secondary teacher training. The main goal of education policy in the interwar period was to standardize professionalism and professionalism in teacher training and to extend it to all teacher trainees. At the same time, standardization provided an opportunity to bring teacher training institutions and teacher trainees under tighter state control, which, however, dismantled the neo-humanist ideological foundations of teacher training and thus set secondary teacher training as a whole on a deprofessionalizing course.

Kulcsszavak: Eötvös Loránd, középiskolai tanárképzés, professzionalizáció, deprofesszionalizáció

Keywords: Loránd Eötvös, secondary teacher training, professionalization, deprofessionalization

BEVEZETÉS

„[A] közművelődés kérdései iránt oly lelkes buzgóságot tapasztaltam mindenkor, mely nélkül magát az ügyet és annak sikerét veszélyeztetve látnám” – írta Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a 2023-ban 175 éve született Eötvös Loránd számára 1899. július 6-i levelében, amelyben felkérte a tanárképző intézet elnökéül. Ez a felkérés fordulópontot jelentett a hazai tanárképzés történetében (Wlassics, 1899). A tanulmány áttekintést kíván adni e fordulatról és benne Eötvös szerepéről a tanárképzés 1899-es reformjához elvezető folyamatokban, emellett pedig arra a kérdésre is választ próbál adni, hogy örökségéhez hogyan viszonyultak a tanárképzést érintő 1921–1927 közötti reformok során.

A fenti kettős cél elérését a munka három részletben tárja az olvasó elé. A bevezető jellegű részekben előbb az Eötvös szerepének értelmezéséhez segítségül hívott elméleti, a tanárképzés modernizációjának történeti keretei, illetve a mód-

szertani vonatkozások kerülnek bemutatásra. A második részben esik szó Eötvös szerepéről a tanárképzés formálásában, kitérve az 1899-ben általa kialakított új intézményrendszeri struktúrára. Végül azt vizsgálom, hogy miként módosult a tanárképzés 1921–1927 közötti reformjainak eredményeként az Eötvös által létrehozott intézményrendszer, amely egyúttal örökségének is tekinthető.

ELMÉLETI KERETEK: PROFESSZIONALIZÁCIÓ – DEPROFESSZIONALIZÁCIÓ

Eötvös Loránd tanárképzésben játszott szerepének értelmezéséhez kapcsolódó történeti folyamatok interpretálásában a professzióelméletek kritikai megközelítését alkalmazom. A kritikai megközelítés annak az alapállításnak a cáfolatából indul ki, amely szerint a magasan képzett értelmiségi hivatásokat hasonló karakterológiai jegyek jellemzik, s fejlődésük minden kultúrkörben nagyjából azonos alapelvek mentén zajlott (Hesse, 1968). E megközelítés szerint a fejlődés módja és üteme eltérő, az egyes hivatások legfeljebb abban mutatnak hasonlóságot, hogy monopólium kialakítására törekvő struktúrákként írhatók le, amelyek saját teoretikus tudáskészletükre és speciális szakértői képességeikre alapozottan kizárólagos felügyeletet alakítanak ki saját érdekeltségi területük felett (Larson, 2013, XIII–XIV). E felügyelet kialakításában pedig az államhatalom is fontos szerepet játszott a közép- és kelet-európai térségben, így az Osztrák–Magyar Monarchiában is (Németh, 2005, 142.).

A *professzió* fogalmát a tanulmány során tehát az egy szakterület feletti monopólium értelmében használom. Ehhez kapcsolódik a *professzionizáció* kifejezés, amely a szakértői tevékenység szakszerűvé válására, standardizációjára utal (Horn–Keimnitz, 2021, 353.). A professzionizációhoz kapcsolódik a *professzionizmus*, illetve a *professzionizálás* fogalom párosa. Előbbi a kollektív szakértői gyakorlatra utal, amelynek egységes követése valamennyi gyakorló szakértőtől (tanároktól) elvárható, s ez emeli a szakértői csoport (tanárság) professzionizációját. Utóbbi pedig az egyes szakértők individuális gyakorlati képességeit jelenti, amelynek alapvonásai a hivatásra való felkészülés alatt, a gyakorlati képzés során alakulnak ki (Evetts, 2003; Nóbik, 2019). A kritikai megközelítéshez kapcsolódóan jelent meg a kutatásban a *deprofesszionizáció* fogalma, amely arra utal, hogy speciális politikai-társadalmi körülmények esetén a szakértői csoportok monopóliuma saját szakterületük felett megrendülhet (Freidson, 2001).

A tanulmány fő állítása az, hogy a nemzetállam-építés liberális szakaszában kialakult együttműködés a tanárképzés szakértői elitje és az államhatalom között, amelynek Eötvös egyik főszereplője volt, a két világháború közötti időszakban véget ért. A tanárképzés újjászervezése során a korábbi intézményrendszer alapelveit felhasználták ugyan, ám az új rendszer működése nem Eötvös alapelveit követte.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZÉS MODERNIZÁCIÓJÁNAK KEZDETEI

A modern középiskolai tanárképzés kezdeti lépései az 1849–1852 között lezajlott egyetemi reformoktól eredeztethetők, amikor két fázisban megvalósultak a humboldti egyetemi modell legfontosabb vívmányai, így a filozófiai kar kiemelkedett előkészítő funkciójából, s feladatává a filológusok és tanárok képzése vált. A tanári kvalifikáció itthoni megszerzésének lehetőségére 1862-ig kellett várni, amikor az udvar engedélyezte tanárvizsgáló bizottság létrehozását, amely az egyetemi professzorok kezébe helyezte a formálódó tanári hivatás feletti felügyelet kialakítását. A professzió kialakulását a tanárvizsgálati szabályzatok és ezek módosításai tartalmazták, amelyekből a kiegyezést követően 1927-ig hármat fogadtak el: 1875-ben, 1882-ben és 1888-ban (Németh, 2012). A tanárvizsgálati szabályzatok vallás- és közoktatásügyi minisztériumi (VKM) rendeletek formájában történő kiadása fejezte ki a tanárság feletti professzió létrejöttét, amely az államhatalom és az egyetemi elit közötti együttműködés útján valósult meg (Garai, 2022).

Ugyanakkor a tanári professzionalitás formálása a kiegyezést követő időszakban lényegében rendezetlen maradt koncepcionális és így intézményi szempontból is. A bölcsészeti kar nem gondoskodhatott kizárólag a szaktárgyi teoretikus tudás közvetítésén keresztül a tanári hivatás gyakorlati elemeire való felkészítésről. Így 1870-ben Eötvös József kezdeményezésére létrejött a középiskolai tanárképző intézmény (Eötvös, 1870), majd 1872-ben ennek egyik szakosztályából a gyakorló gimnázium, amelyek a professzionalitás és a professzionalizmus formálását voltak hivatottak ellátni (Németh, 2012). A tanárvizsgálati szabályzatok kialakítása kapcsán azonban rendre felmerült az a kérdés, hogy a tanári hivatásra való képesítés az egyetemi teoretikus vagy pedig a tanárság gyakorlati működésére előkészítő képzés részeként tekintendő (Kiss, 1991, 6–8.). Ennek a kérdésnek a rendezésében vállalt tevékeny szerepet Eötvös Loránd új intézményrendszeri keretek létrehozásával.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI ASPEKTUSAI

A tanulmányhoz kapcsolódó kutatás deduktív és idiografikus jellegű, amely a tanári hivatás professzionalizációjának feltárására vállalkozik az 1862–1945 közötti időszakban (Babbie, 2008; Kéri, 2001). A bevezetésben felvetett fő állítást két kérdésre bontva kívánom vizsgálni: Eötvös Loránd milyen szerepet töltött be a tanárképzés modernizációjában, illetve az 1921–1927 közötti reformidőszak hogyan viszonyult az Eötvös által megalkotott intézményrendszerhez, módosított-e annak működésén?

A kutatás kérdéseinek megválaszolásához a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának K 500 és K 592 tételeiben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltárának 15/b. állagaiban és az Eötvös József Collegium Mednyánszky

Dénes Könyvtár és Levéltárban őrzött, a vezetésre és oktatásra, valamint a kurátorokra vonatkozó levéltári dokumentumok szolgálnak elsődleges forrásul. A kutatás elsődleges módszereiként a levéltári források dokumentumelemzése, valamint a másodlagos irodalmak kritikai vizsgálata szolgáltak (Mietzner, 2021).

EÖTVÖS SZEREPE A TANÁRKÉPZÉS MODERNIZÁCIÓJÁBAN

Eötvös Loránd a modern tanárképzés intézményes létrejöttének korai szakaszától részt vett a tanárképzés különböző feladatait ellátó intézetek munkájában. Már 1871-ben csatlakozott a tanárképző intézethez, az 1876/1877. tanévtől ötéves ciklusra kinevezett tanárvizsgáló bizottsági tagok között is megtalálható a neve cenzorként (Sztoczek, 1876). Egyetemi oktatóként tehát egyszerre játszott szerepet a tanári hivatás fölötti professzió fenntartásában, a tanárjelöltek által elsajátítandó teoretikus anyag formálásában, illetve képezésükben, továbbá a professzionalizmusuk formálásában tanárképző intézeti megbízatásán keresztül. E kettős funkciója révén egyszerre szerzett tapasztalatokat arról, hogy egyetemi oktatótársai hogyan értelmezik a bölcsészkar feladatát a tanárképzésben, illetve a tanárképző intézet miként tekint szerepére a tanárok felkészítésében. Utóbbi kapcsán annak is tanúja volt, hogy a gyakorlógimnázium megszervezésében, illetve Johann Friedrich Herbart pedagógiai alapelveit tükröző 1878-as gimnáziumi tanterv kidolgozásában nagy érdemeket szerző Kármán Mór egyre növekvő tekintélyét arra használta fel, hogy a tanárképző intézet befolyását kiterjessze a tanárjelöltek bölcsészeti kari képzési programjára (Németh–Pukánszky, 2021).

Kettőjük szakértői vetélkedése határozta meg a sikertelen 1875-ös tanárvizsgálati szabályzat megújításához vezető 1882-es új szabályzat kialakítását. Kármán az Országos Közoktatási Tanács meghatározó szereplőjeként memorandumot írt a VKM-hez, amelyben javasolta a tanárképző intézeti tagság kötelezővé tételét, illetve a tanárképző intézet tanári kara számára egyetértési jogot kért a bölcsészeti kar tanárjelöltekre vonatkozó tanulmányi programjának megállapításában (Országos Közoktatási Tanács, 1875).

Eötvös talán heidelbergi egyetemi éveinek is köszönhetően azt a neohumanista alapokon nyugvó meggyőződést vallotta, hogy a bölcsészeti kar felelős egyedül a tanárképzésért, s e felelősségteljes munkája egy lassú társadalmi reform kibontakozását eredményezheti. Így csatlakozott a Kerékgyártó Árpád bölcsész-kari dékán aláírását viselő, 1879-ben megszövegezett ellenjavaslatához, amely a tanárképző intézet reformja mellett a karon tanárképző szemináriumok felállítását irányozta elő hosszú távon kiváltva és így megszüntetve a tanárképző intézet működését (Felterjesztés, 1879). A tanárképző intézet ugyan nem szűnt meg, de Kármán befolyásának gyengüléseként értelmezhető, hogy már nem volt jelen a Trefort Ágoston lakásán 1880. január 3-án tartott megbeszélésen, ahol a VKM

és a bölcsészeti kar képviselői egyeztették az új tanárvizsgálati szabályzat alapelveit. Itt merült fel ismételten egy a párizsi École Normale Supérieure mintájára alapított tanárképző internátus létrehozásának gondolata, amely az 1870-es évtizedben rendre előkerült lehetséges megoldásként a tanárképzés problémáinak orvoslására (A budapesti tanárképző intézet ügyében, 1880).

E visszatérő gondolat szálai bizonyosan Eötvös Lorándhoz kötődnek, aki 1874. május 1-jén kért a tanárképző igazgatóságától szabadságot párizsi útjához (Sztoczek, 1874). A szabadság során látogatást tett a neves francia elitképző intézményben, amelynek során meggyőződhetett a *culture générale* (a francia civilizáció és kulturális értékek közvetítése a francia nyelven keresztül), a francia nemzetépítési koncepció közvetítésének sikerességéről az intézetben, illetve a francia középiskolai tanárok nemzetépítési feladataiban játszott szerepéről a III. köztársaság időszakában (Bourdoncle–Robert, 2000, 73.). A neohumanista alapelvek (a klasszikus kultúra lélekformáló hatásain alapuló lassú társadalmi reform) (Horlacher, 2016) és a francia államszervezés alapvetéseinek házasításából jött létre a tudós tanárság koncepciója, mely a magyar középiskolai tanárokat azzal a feladattal ruházta fel, hogy tevékenységük során a magyar nyelv és kulturális vívmányok közvetítésével egy lassú társadalmi reformot hajtsanak végre az oktatási rendszeren keresztül.

Ennek a gondolatnak nem volt nehéz politikai táborkon átívelő támogatást biztosítani az etnikai szempontból tagolt Magyarországon a 19–20. század fordulóján. A tudós tanárok működésétől remélhették a társadalom vezető rétegei, hogy a dualista rendszert alapjaiban felforgató nagy társadalmi változások nélkül lehet az elitek és a középosztály gimnáziumot, reáliskolákat látogató gyermekeit a magyar kultúrának megnyerni, így az állam fundamentumait megszilárdítani. A tudós tanárság intézményes megtestesülésévé a Báró Eötvös József Collegium vált, amelynek létrehozásában a VKM minisztereként Eötvös Loránd, majd leköszöntét követően Wlassics Gyula vállalt kulcsszerepet.

Eötvös miniszteri megbízatása után is fontos szereplője maradt a tanárképzés ügyének, hiszen részt vállalt a Collegium létrehozásához kapcsolódó előmunkálatokban, véleményezte az internátus működési alapelveinek kidolgozását, és elhárította azokat a kísérleteket mind a tanárképző intézet, mind pedig a bölcsészeti kar részéről, amelyek befolyásuk kiterjesztését célozták az új tanárképző internátus felett.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZÉS ÚJ KERETEI 1899-ET KÖVETŐEN

Eötvös a Collegium kurátorsága mellett 1896-tól a leköszönő Beöthy Zsolt igazgatói pozícióját is átvette a tanárképző intézet élén, a napi ügyek irányítását Heinrich Gusztávra bízva. Évtizedes tapasztalatait felhasználva dolgozta ki a tanárképzés új szervezeti rendjét a tanárképző intézet szervezeti szabályzatának

megújításával 1899-ben. A szabályzat kettős alapelvre épült: a tanárképzés kialakult intézményei közötti hatásköri vitákat kívánta rendezni valamennyi intézet autonómiájának tiszteletben tartásával. Ez különösen fontos volt, hiszen a bölcsészeti kar korosabb tanárai élénken emlékeztek arra, hogy az 1867 előtti kormányzat az egyetem belügyeibe tanulmányi és személyi vonatkozások tekintetében is gyakran érvényesítette akarátát. Emiatt voltak Kármán Mór javaslatai és a bölcsészkar befolyásszerzési kísérlet, az Eötvös Collegium fölött a felveendő hallgatók egy részének a kar által történő meghatározásával, Eötvös számára egyaránt elfogadhatatlanok (Eötvös, 1896). A szabályzat értelmében a tanárképzés ügyét egyaránt szolgálták az egyetemi elméleti előadások és tanárképző szemináriumok, valamint a tanárképző intézet által hirdetett órák, az Eötvös Collegium és a gyakorlóiskola (Szervezeti Szabályzat, 1899).

Eötvös így átvágta azt a gordiuszinak látszó csomót is, hogy melyik intézmény hatáskörévé váljon a tanárképzés, ugyanis a szabályzat szerint valamennyinek a feladata, de eltérő funkcióval. A bölcsészkar elidegeníthetetlen feladata a szaktárgyi elméleti felkészítés, a tanárképző intézeté és az Eötvös Collegiumé az elméleti felkészítés olyan szempontú elősegítése, hogy az a gyakorlati tanári működést segítse (professzionizmus), a gyakorlóiskoláé pedig a tanári gyakorlati működés alapvetéseinek készségi szintű elsajátítása (professzionizmus).

A második alapelv a tanárképzés intézményes jellegének erősítése volt a tanárképző intézet igazgatótanácsának létrehozásával, amelyben egyetemi oktatók állapították meg a tanárképző intézet elméleti előadásainak programját, és segítették személyes konzultációkkal a tanárjelöltek tanulmányi programjának megállapítását, előkészülésüket a tanárvizsgálatokra. A program létrehozásával egyetemi oktatókat és az Eötvös Collegiumból átvett repetitorokat kértek fel tanárképző intézeti előadások tartására. Emellett a tanárképző intézet igazgatótanácsának elnöke gyakorolta a tankerületi főigazgatókat megillető jogokat a gyakorlóiskola felett (Szervezeti Szabályzat, 1899, 3–4. §). Az 1899-es szervezeti szabályzat által létrehozott új intézményi szerkezetben a tanárképzés egyes szervei között tehát viszonyosság állt fent, mivel a képzésben jól elkülöníthető a funkciójuk.

Eötvös Lorándnak az Eötvös Collegium és a tanárképző intézet egymáshoz fűződő kapcsolatrendszeréről alkotott felfogása a két intézmény működésének tapasztalatai nyomán dinamikusan változott. A tanárképző igazgatóságának átvételekor, 1896-ban, tehát még a reform előtt elképzelhetőnek tartotta, hogy a tanárképző intézmény fokozatosan beolvadjon a Collegiumba a professzionizmus formálásának egyedüli intézményévé téve a Ménesi úti internátust. 1906-ban, a Collegium szervezetének véglegesítésekor, illetve a tanárképző működésének felülvizsgálatakor azonban amellettt érvelt, hogy a tanárképző intézetnek fenn kell maradnia. Kiváltását legfeljebb akkor tartotta elképzelhetőnek, ha a Collegiumhoz hasonló internátusok jönnek létre, amelyek valamennyi tanárjelölt képzésére kiterjednek (Kiss, 1991).

Elképzeléseinek változásai arra utalnak, hogy a kísérleti jelleggel létrehozott internátus beváltotta a hozzá fűzött reményeket, s a magyar középiskolai tanárképzés megújulásának egyik eszközeként tekintett rá. Ugyanakkor a kialakult intézményrendszeri struktúrát alapjaiban nem kívánta megváltoztatni, nehogy a hatásköri viták ismét visszatérjenek a tanárképzés egyes intézményei között.

EÖTVÖS ÖRÖKSÉGÉNEK SORSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháborút követő társadalmi-politikai változások a tanárképzés területét is érintették. 1919 májusában a tanárképző intézet Középiskolai Tanítóképző Főiskolává alakult, amelynek központi szerepet szánt az oktatásirányítás, a tanárjelöltek képzésében pedig maga alá vonta az addig kialakult intézményrendszert. Az 1920 utáni átalakulás hatalomtechnikai szempontból a forradalmi időszak lépéseit követte. Az újjáalakuló VKM a 5725/921. V. (V. 14.) rendeletében hirdette ki a tanárképzés reformjának alapelveit, amelyek előrevetítették a valamennyi tanárjelöltre kiterjedő kötelező tanárképző intézeti tagságot és ezzel együtt a tanárképző intézet felértékelődését a tanárképzés intézményei között, egy új tanárvizsgálati szabályzat kidolgozását, valamint a tanárképző intézet székhelyén kötelezően eltöltendő gyakorlóévet (VKM, 1921).

A tanárvizsgálati szabályok, valamint a tanárképző intézet szervezeti szabályzatának átdolgozásával egy új tanárképzési törvény kidolgozásának munkálatai is megkezdődtek, amelyet a keresztény-konzervatív reformkurzus keretében a középiskolai intézményrendszer átalakításával együtt fogadott el és iktatott a törvények sorába a Parlament az 1924. évi 27. törvényként. A törvény 4. és 6. §-ai a professzionalizmus és a professzionalitás formálását is standardizálták, kötelezővé téve a tanárképző intézeti tagságot és a gyakorlati év teljesítését a gyakorló gimnáziumokhoz rendelte. A törvény azonban a tanárjelöltek mellett a tanárképzés intézményeit is megregulázta, ami a tanárvizsgálati szabályzat és a tanárképző intézet új szervezeti szabályzatának a minisztérium által irányított harmonizációs folyamatában, valamint a tanárképzés intézményeinek, így az Eötvös Collegiumnak a tanárképző intézet felügyelete alá helyezésében vált szembetűnővé.

A harmonizációs folyamatok során ugyanis a VKM a szakértői intézményrendszeren „kívüli térbe” helyezte át a törvény és a meglévő alsóbb rendű szabályok egyeztetését egy erre a célra felkért, tanárképzési szakértőkből álló testületre bízva az egyeztetést. A reformfolyamatot csak azután engedte lezárni, miután a tanárképző intézet új szervezeti szabályzata elkészült, és 1927-ben ehhez igazították a már jóval korábban megalkotott, de így ismételtelen felülvizsgált tanárvizsgálati szabályzatot. Az új intézményrendszer csúcán egyértelműen a tanárképző intézet állt, amely a teoretikus anyag alakításán kívül a professzionalitás és a

professzionizmus formálását is felügyelte az Eötvös Collegium és a gyakorló-gimnázium feletti tanulmányi, részben szervezeti felügyelet gyakorlásával.

A széttagolt intézményrendszer központosítása és erőteljes állami kontroll alá vonása deprofesszionizációs pályára állította a tanárképzés egészét legalább három vonatkozásban. Egyfelől tetten érhető a tanárképzés ügyeit érintő kérdésekben a szakértői elit kezdeményezőkézségének korlátozása, amely a reformfolyamat lezárulásával, az 1927 utáni időszakban vált érzékelhetővé a reformban kulcsszerepet játszó személyek tanárképző intézeti tanácsstagi és vezetői megbízásával.

Másfelől a tanárképzés eszmei alapjai a két világháború közötti időszakban megrendültek. A klasszikus ismeretanyag ugyan továbbra is fontos szerepet játszott a képzésben, azonban az ország megváltozott helyzetéhez igazodó közoktatás-politikai változások nem a klasszikus kultúra átadását célozták, meglétük elvárása inkább társadalmi szelekciós funkciót töltött be. Ez a problémakör a tanárképző intézeti tanácsulések rendszeresen visszatérő kérdése volt. Okai arra vezethetők vissza, hogy a középiskolai tanárságnak immár nem a magyarság vezető szerepét kellett megerősítenie, hanem az új országhatárokhoz igazodó társadalmi-gazdasági szerkezetváltást kellett segíteniük.

Végül a deprofesszionizáció legszembetűnőbb jele a tanári pálya megbecsültségének fokozatos hanyatlásában érhető tetten, ami az 1930-as évek közepére-végére súlyos tanárhiányhoz vezetett. A világháború és a tanárokat is érintő sorozások ezt fokozták, és oly mértékűvé tették, hogy a VKM a 94.500/1942.IV.1. (XI. 7.) rendeletével kénytelen volt feladni a professzionizmus standardizált jellegű formálását. Az egyévi kötelező gyakorlóiskolai tanítás helyett mindössze háromheti tanítást írtak elő, a gyakorlóévből fennmaradó időt pedig bármely nyilvánossági joggal rendelkező gimnáziumban el lehetett tölteni.

Bár a tanárképzés intézményei gyakran hivatkoztak 1927-et követően Eötvös Loránd szellemi hagyatékára, az intézményrendszer működése csekély azonosságot mutatott „a közműveltség ügye iránt elkötelezett báró” tanárképzésre vonatkozó gondolataival.

KONKLÚZIÓ

Eötvös Loránd a modern magyar tanárképzés fejlődésének egyik kulcsszereplője, aki 1895–1899 közötti reformjaival nyugvópontra juttatta a tanárképzési intézményrendszer 19. századi hosszú fejlődését. Új tanárképzési koncepciót hozott létre, amely a francia mintára létrejött Eötvös Collegiumban intézményesült. A meglevő intézményrendszeri hatásköri vitákat az intézményi autonómia tiszteletben tartásával tisztázta, így a következő évtizedek legfőbb kérdésévé a tanárképzés ügyében a tanárjelöltek professzionizmusának standardizálása vált.

Ennek megoldásában az 1918, 1920 utáni kurzusok kevéssé követték Eötvös gondolatait. A forradalmi rendszerek egyenesen a neohumanista alapokon nyugvó intézményi keretek felszámolását célozták. Az 1920 utáni kurzus pedig a standardizációt a tanárjelöltek ellenőrzése mellett a szakértői elitiek kontrollálására is felhasználta. A túlzott állami befolyás érvényesítése súlyosan visszaütött az 1930-as évekre, az 1940-es évek első felére, mivel a tanárképzés koncepcionális keretei, a képzés egységessége felbomlottak a súlyos társadalmi megpróbáltatások közepette. Így a történetileg kialakult tanárképzési intézményrendszer lassú deprofesszionalizációs pályára állt, amely 1949-ben végleges felbomlásához vezetett.

*

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatásával készült.

FORRÁSOK

- A budapesti tanárképző intézet ügyében. *Budapesti Közlöny* (Hivatalos lap), 1880, 14, 7, január 10., 205–206.
- Eötvös (1870): Eötvös József VKM-miniszter leiratának melléklete: »A pesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti karának kebelében középtanodai tanárjelöltek számára felállítandó állami tanárképezde szabályzata.« 4701/1870. In: Kiss Istvánné (szerk.) (1988): *Eötvös Józseftől Eötvös Lorándig. Dokumentumok a budapesti egyetem tanárképző intézetének és gyakorló főgimnáziumának történetéből (1870–1918)*. Budapest: ELTE Ságvári Endre Gyakorlóiskola, 11–14. ISBN 9634623271
- Eötvös (1896) – Eötvös Loránd curator felterjesztése Wlassics Gyula VKM-miniszterhez: A Báró Eötvös József Collegium felvételi eljárásrendjének ügyében. Sonderbach, 1896. augusztus 9. Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár. 50. doboz 95/3. dosszié
- Felterjesztés (1879): A m. kir. egyetem bölcsészeti karának felterjesztése a középisk. tanárképzés tárgyában. *Magyar Tanügy*, 1879, 2. In: Kármán Mór (szerk.) (1895): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Paedagogiai tanulmány*. Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 20–49. https://misc.bibl.u-szeged.hu/39443/1/karman_tanarkepzes.pdf
- Országos Közoktatási Tanács (1875): Felterjesztés a középiskolai tanárképzés tárgyában. In: Kármán Mór (szerk.) (1895): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Paedagogiai tanulmány*. Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 6–20. https://misc.bibl.u-szeged.hu/39443/1/karman_tanarkepzes.pdf
- Szervezeti Szabályzat (1899): A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata: Kiadott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38640. számú, illetve 1915. évi 64.864. számú rendeletével. ELTE Egyetemi Levéltár. 15/d.13. doboz, 1. dosszié. Iratok, 1899–1948.
- Sztoeczek József (1874): 217/1874. *A képezde igazgatója felterjeszti báró Eötvös Loránd szabadságolása iránti kérelmét*. ELTE Egyetemi Levéltár 15/b, 2. iktatókönyv, 1873–1883.

- Sztoczek József (1876): Az 1876/7 tanévtől kezdve a középtanodai tanárvizsgálatot illetőleg az új szabályzat minden irányban érvénybe fogván lépni... [Az Országos Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottság 1876/1877. tanévtől kinevezett tagjai] *Budapesti Közlöny*, 10, 104, május. 6. 2981.
- VKM (1921): *Rendelet a középiskolai tanárképzés reformjáról*. Budapest, 1921. május 14. 5725/921. V. ü. o. ELTE Egyetemi Levéltár. 14/e. 11. doboz. A Tanárvizsgáló Bizottságra vonatkozó rendeletek, szabályok, módosítások.
- Wlassics Gyula (1899): *A VKM-miniszter levele Báró Eötvös Lorándhoz, a Tanárképzőintézet igazgatójához*. Budapest, 1899. július 6. 38.640/1899. ELTE Egyetemi Levéltár. 15/d.13. doboz, 8. dosszié. Iratok, 1899–1948.

IRODALOM

- Babbie, Earl (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. (ford. Kende Gábor, Szaitz Mariann) Budapest: Balassi Kiadó, ISBN 9789635067640
- Bourdoncle, Raymond – Robert, Andre (2000): Primary and Secondary School Teachers in France: Changes in Identities and Professionalization. *Journal of Education Policy*, 15, 1, 71–81. DOI: 10.1080/026809300286033
- Evetts, Julia (2003): The Sociological Analysis of Professionalism. Occupational Change in the Modern World. *International Sociology*, 18, 2, 395–415. DOI: 10.1177/02685809030180020, https://www.researchgate.net/publication/258143225_The_Sociological_Analysis_of_Professionalism_Occupational_Change_in_the_Modern_World
- Freidson, Eliot (2001): *Professionalism. The Third Logic*. Cambridge: Polity Press, ISBN 978-0745603315
- Garai Imre (2022): *A középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatai. A tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet működése a pesti tudományegyetemen az 1862 és 1919 közötti időszakban*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, ISBN 9786155897535, <http://real.mtak.hu/172557/1/23624.pdf>
- Hesse, Hans Albrecht (1968): *Berufe im Wandel. ein Beitrag zum Problem der Professionalisierung*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag
- Horlacher, Rebekka (2016): *The Educated Subject and the German Concept of Bildung. A Comparative Cultural History*. New York–London: Routledge, ISBN 9781138085985
- Horn, Klaus-Peter – Kemnitz, Heidemarie (2021): Pädagogische Berufe. In: Kluchert, Gerhard – Horn, Klaus-Peter – Groppe, Carola et al. (Hrsg.): *Historische Bildungsforschung. Konzepte – Methoden – Forschungsfelder*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, ISBN 9783825254735, 353–364.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, ISBN: 9631627802, <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/pub/keri-katalin-bevezetes-a-nevelestorteneti-kutatasok-modszertanaba-muszaki-bp-2001-4766>
- Kiss Istvánné (1991): *Szemelvények a budapesti egyetemi tanárképző intézet gyakorlógimnáziumának jegyzőkönyveiből (1924–1944)*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Larson, Magali Sarfatti (2013): *The Rise of Professionalism. Monopolies of Competence and Shelter Markets*. London–New York: Routledge, ISBN 9781412847773
- Mietzner, Ulrike (2021): Qualitative Methoden. In: Kluchert, Gerhard – Horn, Klaus-Peter – Groppe, Carola et al. (Hrsg.): *Historische Bildungsforschung. Konzepte – Methoden – Forschungsfelder*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, ISBN 9783825254735, 127–136.

- Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Budapest: Gondolat Kiadó, ISBN 963956785 x
- Németh András (2012): *Magyar pedagógusképzés és szakmai tudásformák I. 1775–1945. Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32150/pedagoguskepzesnemeth2011_korr1_120124_JAV.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Németh András – Pukánszky Béla (2021): Herbartianism as an Eastern Central European Phenomenon and Its Reception in Hungary. *History of Education & Children's Literature*, 16, 1, 65–86. DOI: 10.1400/283086
- Nóbik Attila (2019): *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, ISBN: 9789633066997, https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/17371/1/Nobik_Atila_A_pedagogiai_szaksajto_es_a_neptanitoi_szakmasodas_a_dualizmus_koraban_2019_beliv.pdf